

УДК 070(100):070.41

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПАРАДИГМИ СУЧАСНИХ ЗМІ ЗА УМБЕРТО ЕКО

Андрій Мельник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна, e-mail: journft@franko.lviv.ua*

Викладено погляди відомого італійського вченого і письменника Умберто Еко на зміни в сучасній медіасфері. Основну увагу зосереджено на текстуальній комунікації та її ролі у світовій та українській журналістиці.

Ключові слова: парадигма, трансформація, медіатизація.

Зміни у сфері сучасних засобів інформації не залишають байдужими тих, хто цікавиться комунікаційними процесами. Для Умберто Еко — це одна із основних тем, яка виявляється як у наукових працях, так і в есеїстиці. Погляди вченого можна сміливо достосовувати до європейської постмодерністської думки, хоча — цілком самобутні та оригінальні. Увага Еко до етичних проблем, пов'язаних із викривленнями під час інтерпретації тексту, робить позицію вченого особною, навіть дещо парадоксальною щодо панівного постмодерного дискурсу. Його книжка “П’ять есе на теми етики” (“Cinque scritti morali”, “Five moral pieces”), попри звинувачення окремих критиків у моралізаторстві, виявила засадничу актуальність ціннісно-орієнтаційних концептів в умовах безперервного пошуку нових точок відліку в культурологічних баталіях.

Перш ніж перейти до запропонованої теми, визначимось із основними поняттями. З трансформацією, здається, усе зрозуміло — цим терміном ми позначатимемо зміну, насамперед — зміну властивостей та ознак, наслідки якої мають значення не лише для окремої галузі ЗМІ, а для всієї медіасфери. Щодо парадигми (para — біля, проти; deigma — зразок, приклад), то не все так однозначно. Дослідник Ю. Ганошенко вважає, що цей термін “розширює своє значення і поступово асимілюється з такими поняттями, як “модель”, “структура”, “система”, “стадія”, “рівень розвитку”, “ступінь”, “форма”, “модифікація”, “особливості будови”, “тип мислення” та ін.” У вченні американського філософа Томаса Куна (зокрема, у праці “Структура наукових революцій”) термін “парадигма” набуває універсального значення, залишаючи зв’язок із своїм первісним семантичним полем — основою [2]. Саме у такому руслі ми трактуватимемо це поняття, розуміючи його як підґрунтя для теперішніх і майбутніх змін у сфері медій.

Виклад поглядів Еко не обмежуватиметься зазначеною проблематикою. Для повнішої картини також звернемо увагу на ті тексти, де достатньою мірою виявляється медійна тема.

Свої висновки щодо змін у медіасфері У. Еко ґрунтує насамперед на власному досвіді. Працюючи певний час (1954-1959 рр.) у телекомпанії RAI, дописуючи до видань “La Stampa”, “Corriere della Sera”, “La Repubblica” “L’Espresso” та багатьох інших, він робить висновки про вплив медій на культуру, політичне життя. Від італійських реалій учений переходить до ширших узагальнень, і навіть його наукові праці — це спроба продемонструвати, яким чином ЗМІ змінили світ і як світ змінив ЗМІ.

В есеї “Про пресу” Еко пише: “Функція четвертої влади, безсумнівно, — контролювати і критикувати три традиційні види влади (йдеться про владу політичну, владу економічну і владу партій та профспілок). Це, однак, можливе лише у вільній державі, де критика не виконує репресивну функцію. Засоби масової інформації впливають на політичне життя країни, лише формуючи суспільну думку. У той же час і традиційні види влади контролюють і критикують мас-медії лише за посередництвом тих же мас-медій, у протилежному випадку втручання влади є санкцією — виконавчою, законодавчою чи судовою; а це може статися тільки тоді, коли мас-медії порушують правопорядок, чи розхитують політичну або державну стабільність” [3; 173].

Ця розлога цитата нібито окреслює теоретичне підґрунтя існування сучасних ЗМІ. Хоча подальший аналіз Еко засвідчує той факт, що мас-медії стикаються із чималою кількістю проблем та суперечностей, що детерміновані як структурною природою ЗМІ, так і зовнішніми чинниками. Той факт, що увагу вченого зосереджено здебільшого на друкованих виданнях, зовсім не знаменує цілковитого нехтування іншими ЗМІ, що, в принципі, нереально, адже, рефлектуючи, скажімо, над пресою, ми не можемо не враховувати змін на телебаченні чи радіо.

У згаданому вище есеї У.Еко зосереджує увагу переважно на італійських виданнях, до яких йому доводилось дописувати і які були об’єктом його пильної уваги впродовж багатьох років. Нижче подаємо його узагальнення, паралельно зіставляючи окремі аспекти висновків з українськими ЗМІ.

У 60-70 — ті роки почалася дискусія щодо характеру та функцій преси у двох напрямках:

а) розмежування між інформацією та коментарем — заклик до об’єктивності;

б) преса — інструмент влади, тобто партій і економічних лобі. Головна її зброя — навмисне затемнення суті висловлювання, оскільки ідея полягає не в тому, щоб інформувати читачів, а в тому, щоб через їхню голову подавати таємні сигнали іншим владним утворенням.

Далі Еко доводить, що ці питання втратили актуальність, тому що дискутанти дійшли висновку про те, що об’єктивної інформації (окрім прогнозу погоди) не існує й існувати не може. Навіть принцип “тематизації”, цебто розташування матеріалів на шпальті, містить імпліцитне судження. Щодо іншої проблеми, то вона надто звужена: вектор послання преси усе ж спрямований у бік суспільства, проте мова ЗМІ набуває якоїсь незрозумілої, часом параноїдальної афористичності, що не сприяє виконанню їхньої референтної функції.

Можна погодитись, що дискусія щодо двох зазначених вище проблем справді є неактуальною, адже визріли нові суперечності, які, відповідно, породжують інші за характером труднощі. Значною мірою, ці зміни стали наслідком швидкого розвою електронних медій, зокрема телебачення, яке змусило пресу змінюватись і навіть своєрідним чином мімікрувати.

1. Еволюція щоденної газети в тижневик. На думку Еко, телебачення, конкуруючи із пресою, перейняло функцію інформування, розважальності. До того ж візуальний образ спрацьовував набагато ефективніше, ніж текстуальний. Тому пресі довелося заповнювати ті ніші, що залишало ТБ; щоденна газета поступово засвоює усе більше рис тижневика, з'являються товсті тижневі кольорові додатки, які акцентують увагу на розважальності, політичних плітках, видовищах, фактично наслідуючи телебачення. Власне тижневики стають елітарнішими виданнями, більше уваги приділяють аналітичності. В українських умовах, скажімо, щоденні газети (“Високий замок”, “Експрес”, “Поступ”, “Київські відомості” та ін.) дуже добре адаптували практику тижневих випусків із усілякими додатками. Натомість, тижневики (за незначним винятком) і справді зайняли елітарну або просто маргінальну нішу.

2. Ідеологія видовищності. Дуже часто щоденні газети, які вже засвоїли основні риси тижневих видань, гіпертрофують значення місцевих подій, надаючи їм характеру видовища. Навіть серйозніші видання охочіше висвітлюють теми, що матимуть ширший резонанс, зокрема, спортивні чи світські. Порівнюючи дві впливові італійські газети (“*Corriere della Sera*”, “*La Repubblica*”) із американською “*New York Times*”, яка чимало уваги приділяє міжнародному життю, Еко натякає на невиправдану містечковість двох перших. До речі, закордонна хроніка в українській пресі — найслабше місце. Інколи повідомлення з інших країн обмежуються цитуванням стрічок новин головних світових інформагенцій. Така тотальна герметизація — хвороба не лише українських ЗМІ. Проте ця тенденція, за умови вищої споживчої привабливості локальних новин та невпинного зростання рекламних площ, робить зарубіжну інформацію не лише неактуальною, а й комерційно неуспішною.

3. Преса і телебачення. Газети, крім того, що щотижня друкують програми телепередач, ще й розповідають у своїх редакційних коментарях, інформаційних замітках про ТБ події — від анонсу кіна до виступу прем'єр-міністра. Часто різні казуси, які транслює телебачення, розміщують на місці передовиць провідних видань: це і бійка в парламенті, і резонансне ток-шоу. Така ситуація демонструє тотальну перевагу ТБ-каналів та слабкість і безідейність преси. Хоча в Україні, наприклад, усе ще бракує серйозних аналітичних і критичних видань про телебачення. “Телекритики” і “Медіакритики”, ясна річ, недостатньо за умови домінування таких псевдоекспертних видань, як “Телегід”, “TV-компас”, “Теленеделя”, “TV-експерт” та ін.

4. Профанація інтерв'ю. Наслідуючи ТБ, яке через свою специфіку змушене показувати того, хто говорить, преса дуже часто невиправдано надживає жанром інтерв'ю, яке замінює собою критичне судження або ж є черговою саморекламою якогось політикана. За таких умов частішають спростування раніше сказаного, промовці, що звикли до телеетеру, надають перевагу не змісту, а формі висловлювання, що передати текстуально дуже важко. За словами У. Еко,

це “очевидна мерзенна змова (pactum sceleris) супроти читачів і громадян” [3; 199].

5. Преса про пресу. “Преса, коли вона не пише про телебачення, пише про саму себе: навчилася від телебачення, що говорить здебільшого про телебачення. Ця ненормальна ситуація викликає не занепокоєння і не обурення, а грає на руку політикам, для яких зручно, що тільки одне повідомлення у тільки одному засобі інформації миттєво набуває резонансу у всіх інших засобах. У такий спосіб мас-медії з вікна у реальність перетворюються у дзеркало, глядачі і читачі споглядають чистий акт самозамилування преси” [3; 201].

6. Продукування сенсацій. Газета стає трибуною для тих, хто хоче обликти один одного брудом, тому часто видання відбиваються від зливи сенсаційних компроматів. Інколи резонансні матеріали можна назвати доречними (Вотергейтська справа і публікації у “Washington Post”). Хоча в переважній більшості випадків сенсаційність не тільки шкодить репутації видання, а й може загрожувати національній безпеці. Щодо українських реалій, то варто згадати публікації у справі Гонгадзе чи часів “касетного” і “кольчужного” скандалів.

Усі шість пунктів, попри їхню позірну галузевість, мають неабияке значення для всієї медіасфери. Зміни у сучасній пресі були б неможливі без становлення та розвою інших ЗМІ. Для Еко цей факт очевидний — розвиток друкованих видань як самодостатнього дискурсу сьогодні більше схожий на утопію.

У. Еко пропонує два шляхи розв’язання цих проблем:

а) “фіджійський варіант” — газета перетворюється на бюлетень для еліти, подаючи основні новини у телеграфічному стилі;

б) варіант “розширеної уваги” — підвищення ролі аналітики, уваги до “другорядних” подій.

Зазначимо, що обидва варіанти видаються нереальними, особливо в умовах зростання популярності Інтернету. Хоча, на переконання У.Еко, преса відіграватиме важливу функцію серед тих, хто не долучився і не долучиться до новітніх технологій. Порівняймо цю думку із його поглядами на книжку і гіпертекст: перша — відкрита для інтерпретацій, ми можемо відчитувати безліч конотацій лише одного слова; другий відкриває поле для творчості, зміни сюжетної лінії шляхом переставляння місцями цілих абзаців або ж за допомогою власних домислів. Проте, на думку Еко, книжка усе ж відіграватиме важливу роль, адже існує чимало базових текстів, і з цим ми нічого не вдіємо, як би ми не намагались щось у них змінити [4]. Натомість, мережеві тексти можна вважати технологічним втіленням ідеї відкритого твору, хоча читач не лише інтерпретує, а й творить. Проте така творчість, радше, схожа на ерзац справжньої. Інтернет відкриває перед нами нібито чимало нових можливостей, але, за умови величезного збільшення обсягів інформації, змушує нас, як і у випадку інтерпретації, дотримуватися певних етичних стандартів. В іншому випадку, наслідки такої “свободи” можуть бути непередбачуваними.

Отже, Еко вірить, що книжка і преса ще виконуватимуть свою особливу роль, незважаючи на колосальну перевагу візуального образу. Для нього друковані ЗМІ все ще є невід’ємною складовою медіасфери, хоча, як ми побачимо нижче, він визнає докорінну вторинність преси щодо електронних медій. Для Жана Бодріяра, наприклад, різниця між пресою і ТБ не є такою істотною. В статті “Імплозія смислу у засобах інформації” філософ констатує: “Ми перебу-

ваємо у світі, в якому дедалі більше інформації і дедалі менше смислу”; “Інформація пожирає свої власні змісти. Вона пожирає комунікацію і соціальне”. У результаті Бодріяр приходять до справді жахливої гіпотези “інформація = ентропія” [1; 117-128]. Звинувачує він у цьому ЗМІ, маючи на увазі насамперед телебачення. У. Еко підходить до названої проблеми дещо інакше: він диференціює медіа за принципом текстуальної і візуальної комунікації, але не намагається розвести їх по різних орбітах.

Телебаченню справді відводиться головна роль в умовах тотальної медіатизації усіх сфер життя. На думку французького дослідника Ремі Лемуара, “медіатизація діє двома способами: вона прагне зробити публічним те, що до сих пір залишалось у сфері приватного (чи то життя індивідів, чи діяльність чиновників), вона зобов’язує соціальні сектори користуватися загальнодоступною мовою для того, щоб її зрозуміли, і навіть отримати схвалення від тієї публіки, котра не володіє такою ж культурою” [5; 95].

У статті “Очі Дуче” Еко пише: “Якщо скласти разом наклади усіх італійських газет, то отримуємо досить смішну, порівняно з телеавдиторією, цифру. Враховуючи при цьому, що лише невелика частина італійської преси виступає з критикою нинішнього уряду, а усе телебачення — RAI та “Mediaset” — озвучує думку влади, не залишається жодних сумнівів у тому, що Берлусконі має рацію: проблема полягає лише у контролі над телебаченням, а газети можуть говорити усе, що їм захочеться”. Тому “хибно стверджувати, що говорити про ”режим” Берлусконі не можна: нібито слово “режим” викликає у пам’яті фашистський режим, а нинішня ситуація в країні відрізняється від тієї, у якій ми жили протягом двадцяти років правління Муссоліні” [6]. Ці розмірковування дають Еко підставу говорити про інформаційну диктатуру, коли немає сенсу запроваджувати на підконтрольному владі телебаченні цензуру. “Під час інформаційного режиму немає жодної потреби у тому, щоби садити опозиціонерів до тюрми. Достатньо лише змусити їх мовчати, не застосовуючи при цьому цензури, а даючи їм можливість першими висловити свої міркування”. Звичайно, щоб потім спростувати ці погляди, адже рацію завжди має той, хто говорить після всіх. Далі Еко ставить цілком резонне, але, на жаль, риторичне запитання: “Як треба чинити у випадку, коли ви живете під час інформаційного режиму і знаєте, що для того, аби щось зробити, треба мати доступ до засобів інформації, а в цій ситуації саме вони перебувають під контролем?” [6].

Хоча в глобальному масштабі ситуація не така вже й однозначна. В есеї “Осмишуючи війну” У. Еко говорить про те, що “якщо б навіть вдалось вставити кляп усім ЗМІ, нові технології комунікацій забезпечують невинний потік інформації у реальному часі, і жодному диктаторові не під силу зупинити цей потік, тому що він ллється із технологічних першоджерел, без якого він сам (диктатор) не може обійтись” [7; 36]. У такому напрямі можемо переформулювати одне із запитань дискусії 60-70-х років про те, що саме влада підпорядковується дискурсові ЗМІ, чинить згідно із його правилами. Хоча нижче автор усе ж визнає, що “ЗМІ — це частина війни, це її інструмент, і тому їх небезпечно використовувати як нейтральну територію” [7; 46].

Упродовж “сплюндрованого” (Р. Конквест) ХХ сторіччя ЗМІ відігравали чи не найважливішу роль. Зрештою, немає потреби перелічувати усіх їхніх “заслуг” під час війн, геноцидів, репресій. Згадуваний вже Ж. Бодріяр звинувачує

чує медію у тому, що їх “разом із офіційним сценарієм задіяно лише для того, щоб підтримати ілюзію подійності, реальності цілей, об’єктивності фактів” [1; 61]. У “Вічному фашизмі” Еко розмірковує над популістською роллю ЗМІ під час встановлення фашистської диктатури і застерігає сучасні медію від помилок минулого.

Для Умберто Еко акцентування на креативному, смислотворчому потенціалі тексту є принциповим. Тому закономірним є той факт, що вчений стільки уваги приділяє саме друкованим медіям. Зрештою, проблема інформаційної диктатури виникає через повсюдне домінування телебачення, а також через той факт, що інші медію намагаються його наслідувати, втрачаючи свою функціональну ефективність для комунікаційного процесу. Можна з певністю констатувати, що, на думку Еко, текст є порятунком для комунікації, саме завдяки тексту зміст повідомлення має шанс не розчинитись у морі візуальних образів.

1. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. — К., 2004. — С. 5-65, 117-129.
2. Ганошенко Ю. Полісемія в літературознавчій термінології// www.zsu.ua/99/1-article.php.
3. Еко У. Про пресу // І. — 2003. — Ч.30. — С. 172-217.
4. Еко У. Чи поглине комп’ютер книгу? // Книжкова тека. — 1997. — 30 серп.
5. Ленуар Р. Соціальна влада публічних виступів // І. — 2004. — Ч.32. — С. 88-100.
6. Еко У. Глаза Дуче (“El Pais”, Испания) // www.inosmi.ru/stories/03/03/03/205799.html.
7. Еко У. Пять эссе на темы этики. — М., 2003. — 158 с.
8. A short biography of Umberto Eco // www.themodernworld.com/eco/eco_biography.html.

TRANSFORMATIONAL PARADIGMS OF CONTEMPORARY MASS MEDIA ACCORDING TO UMBERTO ECO

Andriy Mel’nyk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Street 1, 79000, Lviv, Ukraine*

Tel. office: (032) 296-47-75

E-mail: journft@franko.lviv.ua

In article author explains opinions of famous Italian scientist and writer Umberto Eco on modifications in contemporary mediasphere. The main attention is concentrated on textual communication and its role in world and Ukrainian journalism.

Key words: paradigm, transformation, mediatization.

Стаття надійшла до редколегії 19.11.2005

Прийнята до друку 12.03.2007